

## ترجمه‌های

### «مفتاح الفلاح»

## و ترجمه آقا جمال خوانساری

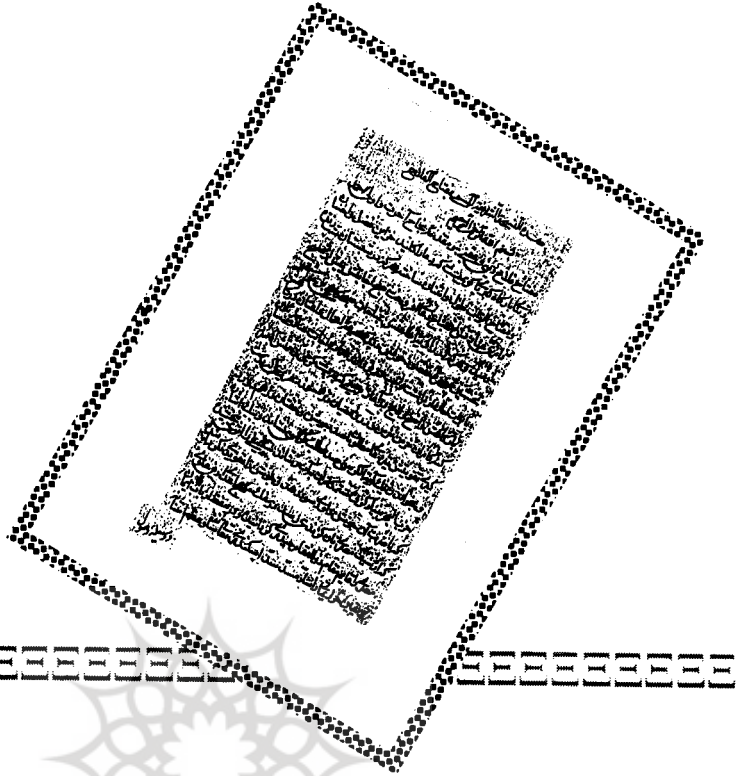
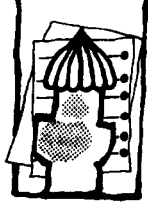
علی صدرایی خویی

دعا، در فرهنگ شیعه از جایگاه رفیعی برخوردار است. این مسئله، به جهت اهمیت ویژه‌ای است که امامان شیعه برای مناجات و راز و نیاز با حق تعالی قائل بوده‌اند. دانشمندان شیعه نیز برای حفظ و عرضه این فرهنگ، کتابهای ارزشمندی نوشته‌اند که «مفتاح الفلاح» یکی از آنهاست. در این مقال، نظری اجمالی به این کتاب و ساختار آن داریم و پس از توضیحی درباره ترجمه‌های پارسی این اثر، با نگرشی ویژه به ترجمه آقا جمال خوانساری می‌پردازیم.

حسین  
انوالصالح

«مفتاح الفلاح»

این اثر ارزشمند، نگارش دانشمند شهیر عصر صفوی، بهاء الدین محمد بن حسین حارثی عاملی، مشهور به شیخ بهایی (م ۱۰۳۰ ق) است. شیخ بهایی، در اغلب علوم و فنون عصر خویش از جمله فقه، تفسیر، اصول فقه، فلسفه، عرفان، رجال، حدیث، علوم غریبه، مهندسی و ستاره‌شناسی دارای اطلاعات وسیعی بوده و در هر رشته، آثاری بس



ارزشمند از خود برجای گذارده که مورد توجه صاحب نظران و اندیشمندان است .

شخصیت علمی شیخ بهایی، موجب گردید که کتاب «مفتاح الفلاح» جایگاه ویژه‌ای نزد عالمان دینی برای خود باز نماید. برای نمونه، عارف سالک، آخوند ملا حسینقلی همدانی، شاگردان خود را به عمل به محتوای این کتاب، سفارش کرده است.<sup>۱</sup>

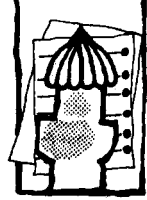
### ساختار «مفتاح الفلاح»

شیخ بهایی، این کتاب را در بیان اعمال و دعاهاى مستحبی شبانه روز نوشته است . او اوقات روز و شب را به شش بخش تقسیم کرده و آداب و اعمال هر بخش را در یک باب بیان نموده است . بنابراین، او کتابش را در شش باب با این عناوین تنظیم نموده است :

باب اول : اعمال طلوع فجر تا طلوع خورشید؛

۱ . ترجمه مفتاح الفلاح، علی بن طیفور بسطامی، تصحیح حسن حسن زاده آملی، ص ۱ .





باب دوم: اعمال طلوع خورشید تا نیمه روز (زوال)؛

باب سوم: اعمال نیمه روز تا غروب آفتاب؛

باب چهارم: اعمال غروب آفتاب تا وقت خواب؛

باب پنجم: اعمال وقت خواب تا نیمه شب؛

باب ششم: اعمال نیمه شب تا طلوع فجر.

مؤلف، هر باب را به چند فصل تقسیم کرده و تالیف آن را در دهه سوم صفر سال ۱۰۱۵ ق، در شهر گنجه به پایان رسانیده است.

### نوآوری های شیخ بهایی در «مفتاح الفلاح»

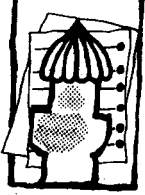
شیخ بهایی، در این کتاب، فقط به آوردن دعاها و روایت شده در هر باب اکتفا ننموده؛ بلکه با دید کارشناسی به این روایات نظر کرده و میزان اعتبار هر روایت را نیز متذکر شده است. او همچنین به بررسی مسائل اختلافی که در دعاها و نحوه انجام دادن و وقت آنها وجود دارد، پرداخته و با ادله و مستندات لازم، نظر نهایی خود را بیان نموده است. چون این مباحث، اغلب درباره مستحبات هستند و در کتابهای رایج فقهی، مورد بحث قرار نگرفته اند، به همین جهت، آرای شیخ بهایی مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. شیخ بهایی همچنین بعد از ذکر دعاها به بیان توضیحاتی درباره لغات مشکل و سایر مباحث مورد نیاز، پرداخته است.

پتال جامع علوم انسانی

حسین  
انوارانگار

### ترجمه های «مفتاح الفلاح»

«مفتاح الفلاح» از آغاز تالیف مورد توجه عامه مردم قرار گرفت؛ ولی چون به زبان عربی نگاشته شده بود، استفاده از آن برای فارسی زبانان و طبقه متوسط جامعه که مکاتبات و نوشته جات خود را به زبان فارسی می نگاشتند، مقدور نبود؛ لذا عده ای از فضلا به برگرداندن آن به زبان پارسی همت گماردند. امروزه، چندین برگردان پارسی از این اثر ارزشمند موجود است که عبارت اند از:



۱ و ۲- ترجمه های صدرالدین محمد تبریزی: او از شاگردان برجسته شیخ بهایی است و دو بار «مفتاح الفلاح» را ترجمه کرده است:

ترجمه بار اول، به صورت مفصل و با عنوان «آداب عباسی» آن را ترجمه کرده، با این سرآغاز:  
تسبیح و تقدیس پادشاه قادری که مخلص عبادش به مفتاح فلاح «قد افلح المؤمنون» ...

نسخه های زیر از «آداب عباسی» تا کنون شناخته شده اند که به ترتیب سال تحریر عبارت اند از:

۱. تهران، کتابخانه مجلس، ش ۱۳۷۱۳، بدون نام کاتب، ۱۰۶۹ ق. (فهرست: ۲۳۹/۳۷)

۲. تهران، کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، ۱۰۷۸ ق. (فهرست: ۱۳/۱ و ۱۵/۳)

۳. قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۲۶/۲۰۰، کتابت رضی حسینی رودسری، ۱۰۷۸ ق.

۴. قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۳۹۵۳، کتابت میرهادی بن میر مهدی حسینی لنگرودی، ۱۰۹۱ ق. (فهرست: ۳۳۶/۱۰)

۵. قم، کتابخانه مسجد اعظم، ش ۲۰۰۱، کتابت محمد تقی بن محمد زمان تفرشی، ۱۰۹۳ ق. (فهرست: ۵)

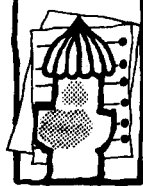
۶. قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۸۹۸۸، تحریر سده یازدهم. (فهرست: ۱۵۱/۲۳)

۷. تهران، کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری، ش ۵۷۴۷، کتابت ابوطالب بن محمد شریف خافی، ۱۳۳۳ ق. (فهرست: ۱۶/۳)

۸. قم، کتابخانه مدرسه فیضیه، ش ۲۰۵۹، بدون تاریخ. (فهرست: ۶/۲)

۹. تهران، کتابخانه مجلس، ش ۱۲۴۲۲، بدون نام کاتب و بدون تاریخ. (فهرست: ۳۷۹/۳۵)





۱۰. قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۲/۱۷۷، بدون تاریخ.

ترجمه بار دوم، تلخیصی از ترجمه اول وی است و مترجم، در آن، ترجمه

توضیحات متن و حواشی شیخ بهایی را حذف نموده است.<sup>۲</sup>

۳- ترجمه میرحسین کرمانی که نسخه ای از آن در کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) در نجف

اشرف موجود است.<sup>۳</sup>

۴- ترجمه ای از دانشمندی ناشناس که نسخه آن در کتابخانه آقای مهدوی در تهران به

شماره ۶۴۴ موجود است.

۵- ترجمه آقا جمال خوانساری که پس از این، به تفصیل معرفی خواهد شد و سرآغاز

آن چنین است:

مفتاح فلاح دنیا و عقبا و مقدمه نجاج آخرت و اولی، حمد و ثنای بارگاه کبریای

کریمی است ... اکنون، هنگام شروع است در ترجمه کتاب، واللّه ولی التوفیق

فی کلّ باب . سپاس مر خدای را که دلالت کرده ما را به جاده نجات ...

۶- ترجمه ای از عالمی ناشناس که نسخه ای از آن را مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی،

در نجف اشرف در کتابخانه مرحوم محمد علی خوانساری رؤیت نموده است.<sup>۴</sup>

۷- ترجمه ابوالمظفر محمد جعفر حسینی که آن را «التحفة النوایبة» نام نهاده و به نوابه

شاهزاده بیگم، از شاهزادگان صفویه تقدیم کرده است. او به شش باب اصلی کتاب، سه

باب دیگر، مشتمل بر اعمال و آداب ماههای رجب، شعبان، رمضان و سایر ایام متبرکه

سال، اضافه نموده است. نسخه منحصر این ترجمه، به شماره ۲۱۳۰ در کتابخانه مدرسه

عالی شهید مطهری نگهداری می شود. این نسخه، به دست محمد حسین اصفهانی در

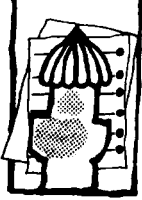
سال ۱۰۸۶ ق، تحریر شده<sup>۵</sup> و سرآغاز آن چنین است:

۲. الذریعة، آقا بزرگ تهرانی، ج ۱، ص ۲۴ و ج ۴، ص ۱۳۸.

۳. همان، ج ۲۱، ص ۳۴۰.

۴. همان، ج ۴، ص ۱۳۷.

۵. فهرست نسخه های خطی مدرسه عالی شهید مطهری، ج ۱، ص ۱۷ و ج ۳، ص ۳۷۹؛ الذریعة، ج ۳، ص ۴۷۸.



فوائد لثالی حمد و ستایش و نفایس جواهر شکر و نیایش که از تقاطر سحاب  
فضل و مرحمت ....

۸- ترجمه ملا محمد شریف بن احمد بن سدید شیعی گیلانی (م ۱۰۸۷ق) که به  
درخواست شاه سلیمان صفوی انجام داده و به «عروة النجاح در ترجمه مفتاح الفلاح»  
موسوم است و این چنین شروع شده:

ستایش بسیار مر داوری را که زبان خواهش نیازمندان را کلید در کامروایی  
ساخت که «ادعونی استجب لکم» ....

دو نسخه از این ترجمه تا کنون با این خصوصیات شناسایی شده است:

الف) قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۸۱۹۷، به خط علی عسکر بن  
یقین علی مراغی، ۱۱۰۱ق.<sup>۶</sup>

ب) تهران، کتابخانه دانشگاه تهران، ش ۷۸۷۵، بدون نام کاتب و تاریخ  
تحریر.<sup>۷</sup>

۹- ترجمه علی بن طیفور بسطامی که به نام «منهاج النجاح» موسوم است. مترجم،  
این ترجمه را به نام سلطان عبدالله (که گویا از شاهان هند بوده) انجام داده و در اواخر  
دهه اول ربیع الاول سال ۱۰۶۲ق، به پایان رسانیده است. سرآغاز این ترجمه چنین  
است:

لله الحمد قبل كل كلام بصفات الجلال والاکرام

حمد او تاج تارك سخن است

صدر هر نامه نو و کهن است

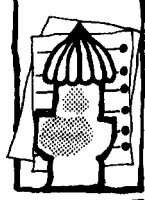
بهترین کلامی که معتکفان صوامع قدسی، دیباچه «کتاب مرقوم، یشهده  
المقربون» را به آن موشح سازند ....

دو نسخه از این ترجمه، در اختیار استاد حسن حسن زاده آملی - دام ظلّه - بوده که از روی

۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیه الله مرعشی، ج ۲۱، ص ۱۷۲.

۷. فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۱۷، ص ۲۴۰.





آن دو نسخه به تصحیح استاد حسین استاد ولی و با مقدمه استاد حسن زاده، توسط انتشارات حکمت در تهران به سال ۱۳۶۶ در قطع وزیری در ۴۶۲ صفحه به چاپ رسیده است.

۱۰- ترجمه محمدباقر بن ابوالقاسم تبریزی که «سراج النجاج و ترجمه مفتاح الفلاح» نام دارد که این چنین آغاز شده:

مفتاح گنجینه فلاح و رستگاری ...

نسخه ای از این ترجمه در کتابخانه مسجد اعظم قم به شماره ۳۸۵۰ موجود است.<sup>۸</sup>

### حواشی و شروح «مفتاح الفلاح»

تا کنون، سه حاشیه و شرح بر «مفتاح الفلاح» شناسایی شده که مشخصات هر کدام بدین قرار است:

اول، حواشی خود شیخ بهایی که در اغلب نسخه های «مفتاح الفلاح» درج شده و در نسخه های چاپی آن نیز به چاپ رسیده است.

دوم، حواشی فقیه و فیلسوف شهیر، ملا اسماعیل خواجهبوی (م ۱۱۷۳ق). این حواشی مفصل بوده و خواجهبوی در اثنای حواشی، اشعاری به فارسی از خود درج نموده است. تا کنون دو نسخه از این حاشیه شناسایی گردیده:

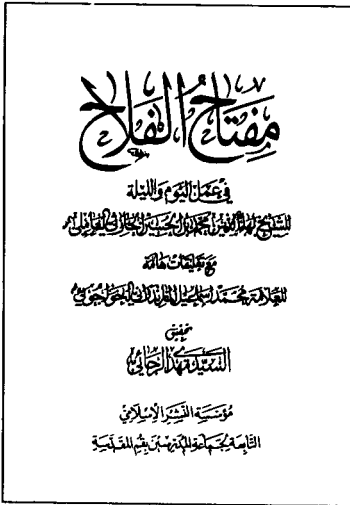
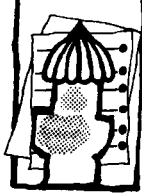
الف) نسخه متعلق به آقای سید مهدی رجایی که در حاشیه نسخه ای از «مفتاح الفلاح» به خط خواجهبوی، درج شده است.

ب) نسخه شماره ۳۴۳۱ کتابخانه آیه مرعشی نجفی قم که در آن، حواشی خواجهبوی به وسیله شیخ ابوالهدی فرزند ابوالمعالی کلباسی (م ۱۳۵۶ق) به صورت کتاب مستقلی جمع آوری شده است.<sup>۹</sup>

شایان ذکر است که حواشی خواجهبوی، در پاورقی «مفتاح الفلاح» به تصحیح سید مهدی رجایی، از سوی مؤسسه نشر اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم در

۸. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم، ص ۲۲۶.

۹. الذریعة، ج ۶، ص ۲۱۵؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیه الله مرعشی، ج ۹، ص ۲۱۸.



سال ۱۴۱۵ ق، در قطع وزیری در ۸۰۳ صفحه منتشر شده است.

سوم، شرح شیخ شمس الدین سلیمان بن عبدالله بحرانی که در سال ۱۱۰۴ ق، آن را تالیف نموده و آن را «فلق الاصباح فی شرح مفتاح الفلاح» نام نهاده است. نسخه‌ای از این شرح، در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۱۲۰۱۸ موجود است.<sup>۱۰</sup>

### آقا جمال خوانساری و زبان فارسی

در عصر صفویه که نهضتی در میان دانشمندان شیعه در نگارش آثار به زبان فارسی به وجود آمد، عالمان زیادی اقدام به خلق آثاری به این زبان، برای ترویج دیانت اسلام و مذهب شیعه کردند که می‌توان از ملا علی بن حسن زواره‌ای، مترجم شهیر شیعی قرن دهم و ملاً محمد باقر مجلسی، محدث مشهور قرن یازدهم و دوازدهم، نام برد.

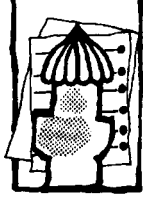
آقا جمال خوانساری نیز از جمله اندیشمندانی بود که در تداوم پارسی نویسی، نقش مؤثری ایفا نمود. آثار بر جای مانده از وی به این زبان، اعم از تالیف و ترجمه، تعداد قابل توجهی را تشکیل می‌دهد که در اینجا به ذکر عنوان آنها اکتفا می‌گردد:

- «شرح احادیث طینت»، «شرح غرر و ذرر آمدی»، «ترجمه صحیفه سجّادیه»،
- «ترجمه مفتاح الفلاح شیخ بهایی»، «ترجمه الفصول المختارة»، «منشآت فارسی»،
- «اصول دین» یا «مبدأ و معاد»، «جبر و اختیار» یا «جواب رساله امیر معظم حسینعلی خان»، «رساله در نماز جمعه»، «مزار» یا «زیارت نامه»، «رساله در باب اشتراك وجود بین واجب و ممکن»، «عقائد النساء» یا «کلثوم ننه»، «آداب نماز» یا «ترجمه الصلاة»، «شرح و ترجمه دعای صباح»، «رساله در خمس».

۱۰. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد، ج ۱۵، ص ۴۷۹.







ویژگی نشر فارسی آقا جمال، این است که چون مخاطب وی در تألیفات فارسی اش عامهٔ مردم بوده اند، لذا از نشر مصنوع با الفاظ نامأنوس و پیچیده - که در عصر صفویه رایج بوده - دوری کرده و نثری ساده و روان را در تألیفاتش دنبال نموده است. این امر در مقایسه با تألیفات سایر دانشمندان آن عصر، نظیر شیخ بهایی، ملاصدرا و میرداماد که اغلب به زبان عربی نگاشته شده، اهمیت آثار فارسی خوانساری را در سدهٔ دوازدهم روشن می‌سازد.

### آقا جمال و حدیث

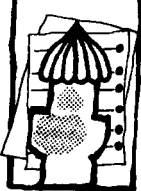
آقا جمال، عنایت ویژه‌ای به حدیث، خصوصاً ادعیهٔ ائمه (ع) داشته و به ترویج و نشر احادیث اهل بیت (ع) در میان شیعیان اهتمام زیادی کرده است. او به همین منظور، شروح متعددی بر کتابهای حدیثی و دعایی نگاشته تا استفادهٔ عموم شیعیان فارسی زبان از آنها میسر گردد و به همین منظور، به نگاشتن «شرح غرر و درر آمدی»، «و شرح احادیث طینت»، «ترجمهٔ فارسی صحیفهٔ سجادیه»، «ترجمه فارسی مفتاح الفلاح شیخ بهایی»، «ترجمه و شرح دعای صباح» و «آداب نماز» یا «ترجمهٔ اذکار نماز» به فارسی و تألیف زیارت نامه‌ای به فارسی، اقدام کرد.

ضمناً، آقا جمال برای زدودن غبار خرافات و عقاید عامیانه - که اغلب احکام دینی تلقی می‌شدند - از چهرهٔ دین مقدس اسلام و مذهب شیعهٔ اثناعشری، اقدام به نگاشتن کتاب «عقائد النساء» یا «کلثوم ننه» به فارسی کرد و در آن، این عقاید و خرافات باطل را با طنز و داستان، زیر سؤال برده و دینی نبودن آنها را اعلام کرده است.

حسن  
انوارناظر

### ۸ - ترجمهٔ آقا جمال خوانساری از «مفتاح»

آقا جمال، ترجمهٔ «مفتاح الفلاح» را به نام شاه سلیمان صفوی انجام داده است. جلوس شاه سلیمان بر اریکهٔ سلطنت در سال ۱۰۷۷ق، و مرگ وی در سال ۱۱۰۵ق، اتفاق افتاده است. بنابراین، ترجمهٔ آقا جمال، بین سالهای ۱۰۷۷ تا ۱۱۰۵ق، صورت گرفته است. قبل از این، در معرفی ترجمه‌های «مفتاح الفلاح» چندین ترجمه معرفی گردید که



حدّ اقل دو ترجمه، قبل از سال ۱۰۷۷ ق، صورت گرفته است: یکی ترجمه صدرالدین تبریزی که در عصر شیخ بهایی انجام شد؛ و دیگری ترجمه بسطامی که در سال ۱۰۶۷ ق، نگاشته شده است.

آقا جمال، در ترجمه خود، از این دو ترجمه و خصوصاً ترجمه بسطامی، متأثر بوده است. برای روشن شدن این موضوع، به مقایسه مقدمه این دو ترجمه (بسطامی و آقا جمال) می پردازیم. در مقدمه ترجمه بسطامی آمده:

حمد و ثنا و شکر بی انتها، پروردگاری را که دلالت کرد ما را بر شاهراه نجات و هدایت نمود ما را به سوی آن چیزی که موجب علو درجات است و درود نامحدود، بر اشرف مخلوقات و افضل اهل ارض و سماوات، محمد(ص) و اهل بیت او که محبت و موالات ایشان ...

و در مقدمه ترجمه آقا جمال آمده:

سپاس مرخدای را که دلالت کرد ما را به جاده نجات و هدایت فرموده ما را به سوی آنچه واجب می گرداند بلندی درجات را و درود بر اشرف آفریدگان و افضل اهل زمین و آسمان، محمد(ص) و آل او، آنان که به دوستی ایشان ...

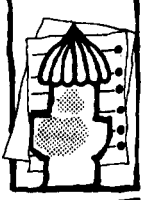
با مقایسه این دو ترجمه، روشن می شود که سلاست و روانی ترجمه بسطامی، بیش از ترجمه خوانساری است؛ زیرا بسطامی از مترجمان موقت و پرکار قرن یازدهم است که آثار متعددی در ترجمه از وی بر جای مانده است.

### ویژگی های ترجمه آقا جمال

آقا جمال در بیان خصوصیات ترجمه خود، در مقدمه، چنین می نویسد:

... به خاطر فاطر این بنده محتاج به عفو باری، جمال الدین محمد بن حسین خوانساری رسید که آن را به زبان فارسی ترجمه نماید تا همگی طوایف انام، از خواص و عوام، از آن محظوظ و بهره مند گردند. بنابراین، اقدام بر آن

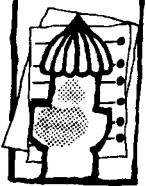




نموده، آنچه کلام شیخ - رحمه الله - بود، ترجمه نموده، به ترجمه آن اکتفا نمود و ادعیه را نقل کرده، ترجمه آن را در تحت آن قلمی نموده و در هر جا که احتیاج به توضیحی بود، خواه از فقرات دعا و خواه از ترجمه کلام شیخ، در حاشیه، توضیح آن نمود و همچنین، آنچه مسائل خلافی در این کتاب مذکور شده، نقل اقوال علما در آنها و ترجیح هر طرف که به اعتقاد فقیر ترجیح داشته، در حاشیه قلمی شده و آنچه شیخ - رحمه الله - در توضیح بعضی فقرات ادعیه قلمی نموده اند، بعضی به عبارتها ترجمه شده و در حاشیه نوشته شده و سند آن رقم شده و بعضی دیگر، مضمون آن در مابین بعضی حواشی نقل شده و سخنان دیگر به آن الحاق شده و از سخنان شیخ، چیزی از این دو قسم بیرون نرفته، مگر قلبی از عبارات که ترک نموده، ذکر آنها را جهت آنکه مناسب این ترجمه و آنچه غرض از وضع آن بود، نمی دانست و همچنین، هر جا که در کلمات شیخ به اعتقاد این فقیر خللی بود، در حواشی به آن اشاره نمود، مگر بعضی از مواضع که ذکر آن نیز مناسب این ترجمه نبود و آنچه حواشی این فقیر است، سند آن «جم» رقم شده.

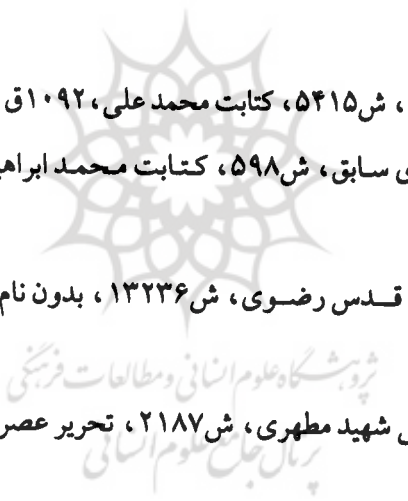
بنابراین، خوانساری متن کتاب را به ترجمه عبارات شیخ بهایی و ادعیه اختصاص داده و در حاشیه، توضیحاتی از خود درباره برخی عبارتهای شیخ بهایی و دعاها، با امضای «جم» آورده که حکم شرح را دارند.

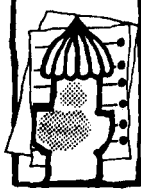
خصوصیت بارز ترجمه آقا جمال که آن را از سایر ترجمه ها متمایز ساخته، همین حواشی است. آقا جمال، در این حواشی، بعضاً مواردی را به شیخ بهایی خرده گرفته و آرای وی را با ادله، رد کرده است و در موارد دیگر نیز با توضیحاتی، گره از پیچیدگی متن و دشواری مطالب آن گشوده است. از این حواشی، توانایی علمی و قدرت اجتهادی وی در استنباط مسائل فروع و استدلال بر اصول، به خوبی هویدا است.



### نسخه های موجود از ترجمه 'آقا جمال خوانساری

- نسخه های موجود از این ترجمه در کتابخانه های ایران، به ترتیب تاریخ تحریر عبارت اند از:
- ۱- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۳۳۲۷، کتابت محمد هادی شیرازی (که در عصر مترجم نوشته شده است). (فهرست: ۲۲۱/۶)
  - ۲- تهران، کتابخانه ملی ملک، ش ۵۷۲۲، ۱۰۷۹ ق. (فهرست: ۱۴۳/۲)
  - ۳- کتابخانه دانشکده الهیات مشهد، ش ۹۹۵، کتابت محمد سعید بن محمد تقی کاتب خاتون آبادی، ۱۰۸۱ ق. (فهرست: ۱۴۶/۲)
  - ۴- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۳۱۱۶، تحریر قبل از ۱۰۸۵ ق. (فهرست: ۱۶۳/۱۵)
  - ۵- تهران، دانشگاه تهران، ش ۵۴۱۵، کتابت محمد علی، ۱۰۹۲ ق. (فهرست: ۴/۱۶)
  - ۶- تهران، مجلس سنای سابق، ش ۵۹۸، کتابت محمد ابراهیم قمی، ۱۰۹۳ ق. (فهرست: ۳۸۶/۱)
  - ۷- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۳۲۳۶، بدون نام کاتب، ۱۰۹۴ ق. (فهرست: ۱۵۹/۱۵)
  - ۸- تهران، مدرسه عالی شهید مطهری، ش ۲۱۸۷، تحریر عصر مترجم. (فهرست: ۴۲۶/۳)
  - ۹- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۳۱۳۴، تحریر عصر مترجم. (فهرست: ۱۶۴/۱۵)
  - ۱۰- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۷۶۷۳، تحریر عصر مترجم. (فهرست: ۱۶۱/۱۵)
  - ۱۱- تهران، کتابخانه سلطنتی، ش ۲۰۴۹، بدون نام کاتب و تاریخ تحریر. (فهرست کتب دینی: ۹۷۰)
  - ۱۲- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۶۹۶۵، تحریر عصر مترجم. (فهرست:





(۲۲۳/۶)

- ۱۳- مشهد، کتابخانه مدرسه امام هادی(ع)، تحریر عصر مترجم. (فهرست: ۷۱)
- ۱۴- تبریز، کتابخانه تربیت، ش ۱۱۳، تحریر عصر مترجم. (فهرست: ۹)
- ۱۵- تهران، دانشگاه، ش ۹۰۵۵، بدون نام کاتب، تحریر سده یازدهم. (فهرست: ۲۸۲/۱۷)
- ۱۶- مشهد، دانشکده الهیات، بدون نام کاتب، تحریر سده یازدهم. (فهرست: ۸۱۶/۳)
- ۱۷- تهران، کتابخانه مسجد چهل ستون، ش ۲۰۸، تحریر سده یازدهم یا دوازدهم. (آشنایی با چند نسخه خطی: ۳۴۸)
- ۱۸- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۷۵۰۲، کتابت اسد بن حسن تربتی، ۱۱۰۰ ق. (فهرست: ۲۲۲/۶)
- ۱۹- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۷۵۰۱، کتابت محمد بن حسن بیک خوانساری، ۱۱۰۰ ق. (فهرست: ۲۲۲/۶)
- ۲۰- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۱۹۹۷، کتابت محمد جعفر بن محمد صادق ابهری، ۱۱۰۸ ق (در سال ۱۱۶۷ ق، به دست محمد بن غلامعلی مقابله و تصحیح شده است). (فهرست: ۱۶۰/۱۵)
- ۲۱- قم، کتابخانه مسجد اعظم، ش ۱۷۳۵، کتابت محمد مفید بن ملا محمد معصوم، ۱۱۰۹ ق. (فهرست: ۸۲)
- ۲۲- مشهد، کتابخانه مدرسه امام هادی(ع)، ش ۳۶، کتابت محمد ابراهیم قمی اصفهانی، ۱۱۱۱ ق.
- ۲۳- همدان، کتابخانه مدرسه آخوند، ش ۲۰۱۷، بدون نام کاتب، ۱۱۱۲ ق. (فهرست: ۱۴)
- ۲۴- تهران، کتابخانه دانشکده الهیات، ش ۳۲۶ ج، کتابت محمد شفیع بن میرزا

حسین بروجردی، ۱۱۱۳ ق. (فهرست: ۶/۲)

۲۵- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۹۵۳، ۱۱۱۴ ق. (فهرست هزار و پانصد

نسخه اهدایی مقام معظم رهبری: ۷۴)

۲۶- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۹۸۹۰، کتابت فضل الله بن عوض

برورودی، ۱۱۱۴ ق. (فهرست: ۱۶۰/۱۵؛ فهرست هزار و پانصد: ۷۴)

۲۷- تهران، دانشگاه، ش ۴۷۹۶، کتابت سلیم بن میرزا محمد گرگانی، ۱۱۱۵ ق.

(فهرست: ۳۸۳۷/۱۴)

۲۸- قم، کتابخانه آستان حضرت معصومه (ع)، ش ۵۸۱۰، کتابت محمد رفیع بن

عبدالرحمن قاری لاهیجانی، ۱۱۲۰ ق. (فهرست دانش پژوه: ۸۹)

۲۹- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۰۳۷، بدون نام کاتب، ۱۱۲۱ ق. (فهرست

هزار و پانصد: ۷۵)

۳۰- قم، کتابخانه مدرسه حجتیه، ش ۶۴۰، ۱۲۴۲ ق؛ ش ۶۴۱، ۱۱۲۸ ق؛ ش ۶۴۲،

بدون تاریخ تحریر. (فهرست: ۸)

۳۱- قم، کتابخانه مدرسه فیضیه، ش ۱۴۴۶، کتابت محمد علی، ۱۱۳۵ ق.

(فهرست: ۳۵/۲)

۳۲- مشهد، آستان قدس رضوی، بدون نام کاتب، ۱۱۳۱ ق. (فهرست: ۱۶۱/۱۵؛

فهرست هزار و پانصد: ۷۵)

۳۳- تهران، کتابخانه ملی، ش ۳۰۸/ف، کتابت باقر بن مؤمن، ۱۱۳۲ ق.

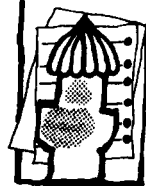
(فهرست: ۳۰۰/۱)

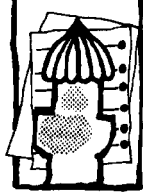
۳۴- تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ش ۱۲۳۸۹، کتابت محمد باقر،

۱۱۳۴ ق. (فهرست: ۳۴۴/۳۵)

۳۵- قم، کتابخانه مسجد اعظم، ش ۳۲۳۱، بدون نام کاتب، ۱۱۳۹ ق. (فهرست:

ص ۸۲)





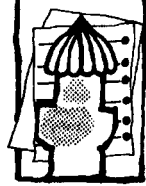
- ۳۶- تهران، کتابخانه سلطنتی، ش ۸، کتابت محمد اشرف بن عبدالله طباطبایی،  
۱۱۴۱ ق. (فهرست کتب دینی: ۱۴۱)
- ۳۷- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۲۶۳۲، کاتب ملا حسن بن محمد تقی،  
۱۱۴۸ ق. (فهرست: ۱۶۲/۱۵)
- ۳۸- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۱۵۹، بدون نام کتابت و تاریخ تحریر.  
(مجله نور علم: ۵۲ و ۵۳/۲۷۰)
- ۳۹- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۵۶۶۹، کتابت حاجی محمد، ۱۱۸۶ ق.  
(فهرست: ۱۶۲/۱۵)
- ۴۰- یزد، کتابخانه وزیری، کتابت محمد صالح، ۱۱۹۹ ق. (فهرست: ۱۶۲۰/۱۵)
- ۴۱- تهران، مدرسه عالی شهید مطهری، ش ۵۷۴۸، بدون نام کاتب، تحریر سده  
دوازدهم. (فهرست: ۴۲۷/۳)
- ۴۲- یزد، کتابخانه وزیری، ش ۴۶۹، بدون نام کاتب، تحریر سده دوازدهم.  
(فهرست: ۴۱۲/۱)
- ۴۳- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۳/۱۷۳، بدون نام کاتب، تحریر سده  
دوازدهم.
- ۴۴- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۶۸۰۴، بدون نام کاتب، تحریر سده  
دوازدهم. (فهرست: ۱۶۳/۱۵)
- ۴۵- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۱۵۰۶، بدون نام کاتب، تحریر سده  
دوازدهم. (فهرست: ۱۶۱/۱۵)
- ۴۶- اصفهان، کتابخانه عمومی، ش ۳۲۷۵، بدون نام کاتب، تحریر سده دوازدهم.  
(فهرست: ۷۰/۱)
- ۴۷- تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ش ۴۹۵۰، بدون نام کاتب، تحریر  
سده دوازدهم. (فهرست: ۲۲۲/۱۴)



- ۴۹- مشهد، کتابخانه مسجد گوهرشاد، ش ۳۹۵، تحریر عصر مترجم.  
(فهرست: ۱/۳۲۷)
- ۵۰- مشهد، آستان قدس رضوی، ش ۱۱۶۳، بدون نام کاتب، تحریر سده دوازدهم.  
(فهرست هزار و پانصد: ۷۵)
- ۵۱- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۵/۱۱۶، بدون نام کاتب، تحریر سده یازدهم.
- ۵۲- قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۷۲۰۸، بدون نام کاتب، تحریر عصر مترجم.  
(فهرست: ۱۹/۱۸)
- ۵۳- قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۷۷۱۰، بدون نام کاتب، تحریر عصر مترجم.  
(فهرست: ۲۰/۸۸)
- ۵۴- قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۱۰۴۸۲، بدون نام کاتب، تحریر عصر مترجم.  
(فهرست: ۲۶/۳۹۲)
- ۵۵- قم، کتابخانه مسجد اعظم، ش ۳۳۹۰، بدون نام کاتب، تحریر سده دوازدهم.  
(فهرست: ۸۲)
- ۵۶- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۹/۲۳۸، بدون نام کاتب، ۱۲۱۲ق.  
(مجله تراثنا: ۳/۷۰)
- ۵۷- قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۲۸۱۶، کتابت محمد رضا بن موسی تهرانی، ۱۲۳۰ق.  
(فهرست: ۸/۱۹)
- ۵۸- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۹/۱۸۰، کتابت اسدالله بن محمد حسینی، ۱۲۴۲ق.  
(مجله تراثنا: ۳/۷۰)
- ۵۹- تهران، کتابخانه مجلس، ش ۱۹، بدون نام کاتب، ۱۲۴۶ق.  
(فهرست: ۱۳/۳۰۵۴)
- ۶۱- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۳۱/۱۳۹، کتابت موسی بن علی،







۱۲۶۷ق.

۶۲- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۳۲/۱۰۰، کتابت حسین بن محمد،

۱۲۸۹ق.

۶۳- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۱/۶۲، بدون نام کاتب، تحریر سده

سیزدهم.

۶۴. قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۹۹۲، کتابت محمد حسین، ۱۳۰۰ق.

(فهرست: ۱۳/۱۸۷)

۶۵- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۱۵، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت.

(مجله نور علم: ۵۲/۲۷۰)

۶۶- قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ش ۸۱۹، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت.

(فهرست: ۳/۲۱)

۶۷- قم، کتابخانه آیه الله گلپایگانی، ش ۱۰۰۳، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت.

(مجله نور علم: ۵۲/۲۷۰)

۶۸- تهران، کتابخانه مجلس، ش ۱۲۹۶، بدون نام کاتب و تاریخ کاتب. (فهرست:

۳۵۲/۳۵)

۶۹- تهران، کتابخانه ملی ملک، ش ۱۴۳ و ۱۴۶، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت.

(فهرست: ۲/۱۴۳)

۷۰- تهران، کتابخانه مجلس، ش ۱۴۳۹۵، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت.

(فهرست: ۳۸/۵۳۰)

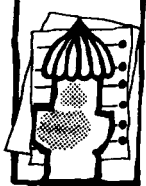
۷۱- یزد، کتابخانه وزیری، ش ۳۵۶۸، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست:

۵/۱۷۰۴)

۷۲- یزد، کتابخانه وزیری، ش ۳۵۹۸، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست:

۵/۱۷۱۵)

حسین  
انوارالساکن



- ۷۳- یزد، کتابخانه وزیر، ش ۲۲۴۶، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست: ۱۲۱۷/۴)
- ۷۴- یزد، کتابخانه وزیر، ش ۲۲۵۶، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست: ۱۲۲۰/۴)
- ۷۵- یزد، کتابخانه وزیر، ش ۲۹۳۱، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست: ۱۴۷۷/۴)
- ۷۶- یزد، کتابخانه وزیر، ش ۲۴۹۱، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست: ۱۳۱۵/۴)
- ۷۷- یزد، کتابخانه وزیر، ش ۳۳۲۸، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست: ۲۲۲/۶)
- ۷۸- رشت، کتابخانه فرهنگ، ش ۴۰۸م، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت. (فهرست: ۲۱)

### چاپهای ترجمه آقا جمال

متأسفانه، ترجمه «مفتاح الفلاح» آقا جمال خوانساری، تا کنون به صورت حروفچینی شده به چاپ نرسیده؛ اما چندین بار به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است.<sup>۱۱</sup>



۱۱. فهرست نسخه های چاپی فارسی، خان بابا مشار، ج ۱، ص ۱۳۱۱.